

6

Koulutusvalinnan illuusio nuorten siirtymävaiheessa peruskoulusta toiselle asteelle

Veronica Salovaara

Luvussa tarkastellaan, kuinka nuorten oma toimijuus, perhetausta, aikaisemmat kokemukset ja ihmissuhteet esiintyvät nuorten, vanhempien ja koulun ammattilaisten puheessa nuorten siirtymävaiheessa peruskoulusta toiselle asteelle. Oppilaiden toimijuus nostetaan aineistossa esiin tärkeänä ideaalina, mutta sen rinnalla esiintyy myös tietoisuus perhetaustan vaikutuksesta, ihmissuhteiden ja aikaisempien kokemusten merkityksestä. Koulutusvalinta on tämän paradoksin valossa illuusio: valinta kuvataan nuoren omana päätöksenä, vaikka se onkin syntynyt perhetaustan tuotoksena ihmissuhteiden välityksellä, ja nämä ihmissuhteet voidaan luonnehtia yhteiskuntaluokan tuottajana ja ylläpitäjänä.

Johdanto

Siirtyessään peruskoulusta toiselle asteelle nuoret jatkavat tyypillisesti joko ammatilliseen koulutukseen tai yleissivistävään lukiokoulutukseen. Siihen asti nuoret ovat saaneet jokseenkin samanlaisen koulutuksen peruskoulussa, vaikka tiettyjä eroja oppilaitosten välillä on havaittavissa (Bernelius & Vaattovaara 2016; Ouakrim-Soivio ym. 2018; Seppänen ym. 2015; Vettenranta ym. 2016). Peruskoulun tavoitteena on tarjota kaikille lapsille tiedot ja taidot, joka takaavat tasa-arvoiset mahdollisuudet jatkaa nuoren valitsemassa koulutuksessa (Opetushallitus 2016). Tilastot (esim. Myrskylä 2009; Saari 2015) kuitenkin osoittavat, että koulutusvalinta on vahvasti yhteydessä yhteiskuntaluokka-asemaan, vanhempien koulutustasoon ja ammattiin. Pekka Myrskylän

(2009) analyysin mukaan, korkeasti koulutettujen lapset valitsevat muita useammin lukiokoulutuksen ja jatkavat korkeakouluopintoihin. Lapset, joiden vanhemmilla on ammatillinen koulutus, valitsevat todennäköisemmin ammatilliset opinnot. Tohtoriksi väitelleiden lapset valmistuvat maistereiksi ja tohtoreiksi muita todennäköisemmin. Jopa ammattiala periytyy vanhemmilta lapsille: esimerkiksi opettajien lapsista tulee suuremmalla todennäköisyydellä opettajia ja taiteilijoiden lapsista tulee taiteilijoita. Tilastot myös osoittavat, että myös huono-osaisuus, eli työttömyys, koulupudokkuus ja toimeentulotukiasiakkuus periytyy vanhemmilta lapsille (Vauhkonen ym. 2017) ja eri taustoista tulevien nuorten elämänpolut kulkevat usein eri suuntiin (Vanttaja 2005). Se, että nuoret usein valitsevat samantyyppisen elämänpolun, koulutusalun tai ammatin kuin vanhempansa ei ole itsessään ongelma, jos nuori on tehnyt tietoisin päätöksen tästä, mutta lähtökohtaisesti ei voi olettaa, että huono-osaisuuden siirtyminen sukupolvesta toiselle olisi tietoinen valinta nuorelle. Tilastot eivät kerro millä tavalla perhetausta vaikuttaa elämänpolun valintaan, ja millä tavalla muut ihmissuhteet vaikuttavat koulutus päätökseen. Jos halutaan ehkäistä nuorten syrjäytymistä, on tärkeää ymmärtää nuorten päätöksentekoprosessia ja miten perheen tausta ja muut ihmissuhteet vaikuttavat nuoren elämänpolkuun.

Oppilaiden koulutusvalinnat ovat osa monitahoista toimintakenttää, johon liittyy sekä oppilaiden oma toimijuus ja perhetausta että yhteiskuntapoliittinen ja koulutuspoliittinen kenttä, jota ei voida selittää yksinomaisesti toimijuuden tai yhteiskuntaluokan käsitteellä. Toimintakentän voidaan suppeasti ymmärtää tarkoittavan näkyviä ja näkymättömiä rakenteita tai tukiverkostoja nuoren omassa koulussa, asuinympäristössä, asumisessa kaupunki- tai taajama-alueella, taikka perhepiirissä tai kaveriporukassa. Toimintakentästä voidaan myös puhua laajemmin, esimerkiksi yhdessä koulutus- ja sosiaalipolitiikan, yhteiskunnan tukijärjestelmien, opetussuunnitelmien tai yleisesti yhteiskunnan kulttuuristen arvojen ja rakenteiden kanssa. Tässä toimintakentässä nuori tekee päätöksensä ja siihen kiinnittyvät rakenteet ohjaavat sekä mahdollistavat hänen päätöksentekonsa; siksi nuoren toimijuus on aina sidottu sekä näkyviin, että näkymättömiin rakenteisiin.

Väitöskirjassani (Salovaara 2021) fokuksessa oli nuorten toimijuus siirtymävaiheessa peruskoulusta toiselle asteelle. Tässä luvussa syvennän väitöskirjani analyysia pohtimalla yhteiskuntaluokan merkitystä nuorten koulutussiirtymissä ja erityisesti ihmissuhteiden merkitystä yhteiskuntaluokan tuottajana. Esitän tutkimuskysymyksen: Millä tavoilla nuoren oma toimijuus, perhetausta ja ihmissuhteet nousevat esiin nuorten, vanhempien ja koulun ammattilaisten puheessa nuorten siirtymävaiheessa peruskoulusta toiselle asteelle? Koska aineistossa ei puhuta suoraan yhteiskuntaluokasta, analysoin, miten nuoren perhetausta esiintyy nuorten, vanhempien ja koulun ammattilaisten toisen asteen koulutusvalintoja koskevassa puheessa. Esitän, millä tavoilla nuoret reflektivat mahdollisuuksiaan ja toisen asteen valintojaan, ja tarkastelen, miten koulun ammattilaiset reflektivat perhetaustan merkitystä sekä omaa rooliaan nuoren tukemisessa. Tuloksissani nostan esiin toimijuuden ideaalin ja perhetaustan merkityksen paradoksin; sen miten koulutusvalintapuheessa korostetaan

nuorten oma toimijuutta samalla tiedostaen päätöksen kytkeytyvän perhetaustaan. Hyväksymällä ja painottamalla nuorten omaa toimijuutta nuoren koulutusvalinta kuvataan nuoren omana päätöksenä, vaikka se onkin lähtökohtaisesti syntynyt perhetaustan tuotoksena ihmissuhteiden välityksellä.

Teoreettiset lähtökohdat

Jos kaikilla nuorilla on periaatteessa yhtenäisen peruskoulun myötä samat edellytykset hakea lukiokoulutukseen tai ammatilliseen koulutukseen, miksi perhetausta näkyy tilastoissa vahvasti? Kysymystä miksi vanhemman koulutus ja ammatti siirtyvät sukupolvesta toiselle, voi selittää eri tavoilla. Pierre Bourdieun (1984) teoreettisessa viitekehyksessä habitus on käsite, jolla pystymme ymmärtämään sosialisointia ja ympäristön vaikutusta yksilön arvoihin, normeihin ja makuun. Habitus vaikuttaa ajattelutapaamme, päätöksiimme ja valintoihimme. Perheen sisäiset normit, arvot ja jopa puhetapa heijastuvat lapsen koulumenestykseen. Anette Lareau (2002) esittää miten keskiluokkaisten perheiden vanhemmat keskustelevat lastensa kanssa, ja kuinka lasten harrastukset ovat tarkkaan suunniteltuja ja järjestettyjä. Sen sijaan työväenluokkaisissa perheissä lapsia komennetaan herkemmin, ja he saavat viettää vapaa-aikansa vapaasti ulkona. Koulussa keskiluokan lapset ovat tottuneet keskustelemaan ja kyseenalaistamaan, mutta työväenluokan lapset kuuntelevat ja tottelevat käskyjä (Lareau 2002). Pierre Bourdieu ja Jean-Claude Passeron (1977) kuvaavat kuinka normit, arvot ja puhetapa vaikuttavat suoraan ja myös epäsuorasti lapsen koulumenestykseen, jossa lapsi, joka tulee saman tyyppisestä taustasta kuin hänen opettajansa, pärjää paremmin koska jakaa samat arvot, kulttuurisen pääoman, ja puhe- tai keskustelutavan mitä arvostetaan koulussa. Keskiluokan lapset sisäistävät ne arvot ja normit, joita pidetään tärkeinä koulussa, koska myös opettajat, ja muut ammatillaiset koulussa, ovat osa keskiluokkaa. Näin ollen, keskiluokan lapset ovat sisäistäneet keskiluokan puhe- ja käytöstavat sekä kulttuurin.

Samuel Bowlesin ja Herbert Gintisin (1976) vastaavuusteorian mukaan koulutus uusintaa yhteiskunnan taloudellisen järjestelmän ja työprosessien perusrakenteita, eli normit, arvot ja koulun ylläpitämä järjestelmä vastaavat tehtaiden hierarkkista järjestelmää: koulussa oppilaat asettuvat tehtaan työntekijöiksi, ja rehtori toimii ikään kuin tehtaanjohtajana. Koulun sosiaaliset rakenteet manifestoituvat koulun piilo-opetussuunnitelmassa, jonka mukaisesti oppilaat oppivat miten täytyy käyttäytyä, puhua ja olla (Broady 2007; Freire 2000; Jackson 1968). Jos oppilaat vastustavat tätä järjestelmää luomalla oman vastadiskurssinsa, jossa he avoimesti taistelevat tätä järjestelmää vastaan, heidän ei ole mahdollista pärjätä koulutuksessa – elleivät koulun arvot, normit ja käyttäytymismallit muutu (Willis 1981). Oppilaiden koulumenestys onkin sidottu koulun ja yhteiskunnan arvoihin sekä normeihin. Vastustamalla vallitsevaa koulukulttuuria ja koulutuksen rakennetta työväenluokan lapset ovat paradok-

saalisesti sidottuja jatkamaan heille ennalta määrättyä koulutus- ja urapolkua, koska he eivät menesty koulussa keskiluokan arvojen ja normien mukaisesti.

Postmodernissa yhteiskunnassa yhteiskuntaluokan käsite on muuttanut muotoaan. Suomessa luokka-asemaa on tarkasteltu useissa tutkimuksissa, omista reflektioista etnografisiin ja tilastollisiin tutkimuksiin (Erola 2010; Järvinen & Kolbe 2007; Käyhkö 2006; Tolonen 2008). Tutkimukseni tarkastelemissa kouluissa yhteiskuntaluokista ei puhuta ääneen: sen sijaan puhutaan esimerkiksi ylisukupolvisesta huono-osaisuudesta, maahanmuuttajataustaisista perheistä ja oppilaista, koulutetuista, korkeakoulutetuista tai opistotason vanhemmista, perheen kyvystä tai kyvyttömyydestä tukea lasta, lapsen kotona saamasta mallista tai siitä, miten vanhemmat arvostavat koulutusta. Onko yhteiskuntaluokka käsitteenä tabu vai onko yhteiskuntaluokka käsitteenä uudistuksen tarpeessa? Onko yhteiskuntaluokka käsitteenä muuttunut niin monitahoiseksi ja kompleksiseksi, että siitä on vaikeaa puhua?

Beverley Skeggsin (2004) mukaan luokka käsitteenä on nyky-yhteiskunnassa aiempaa monimuotoisempi ja monitahoisempi, sisältäen lukuisia elementtejä kuten rotu (*race*), kansalaisuus, sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen. Skeggs (2004) korostaa, että on tärkeää kiinnittää huomiota käytäntöjen, normien ja arvojen kiinnittymiseen – tai kirjaamiseen (*inscribe*) – ryhmään tai instituutioihin. Skeggs toteaa (2010), että luokkaa täytyy tulkita ihmisten välisten suhteiden kautta: luokkasuhteet ovat dynaamisia voimia, jotka toimivat ikään kuin sosiaalisten suhteiden perustana. Aineistossani esiintyy monia esimerkkejä siitä, miten ihmisten väliset suhteet, esimerkiksi nuorten suhteet vanhempiinsa tai vanhempiin sisaruksiin, luovat perustan, jonka perusteella nuoret valitsevat koulutuspolkunsä lukioon tai ammattikouluun; mutta myös viitteitä siitä, miten nuorten kokemukset harrastuksista tai vapaa-ajan vietosta, TET-jaksosta (1–2 viikon työelämän tutustumisjakso kahdeksannella tai yhdeksännellä luokalla), lastenkodista ja muista tärkeistä kokemuksista, auttavat nuorta päättämään mille koulutuspolulle hän haluaa suuntautua.

Tutkimusmenetelmä ja aineisto

Tämän luvun aineisto on kerätty väitöstutkimukseeni osana: haastatteluja ja ryhmähaastatteluja kolmen suomalaisen peruskoulun oppilaiden, opettajien, opinto-ohjaajien, rehtoreiden sekä vanhempien kanssa (Salovaara 2021). Aineisto on kerätty 2012. Tässä luvussa syvennän analyysia nuorten, huoltajien ja koulun ammattilaisten näkemyksiin nuoren valinnasta peruskoulusta toiselle asteelle yhteiskuntaluokkakäsitteen näkökulmasta, erityisesti ihmissuhteiden rooli yhteiskuntaluokan tuottajana. Olen käyttänyt tähän analyysiin haastatteluja tai ryhmähaastatteluja 77 henkilön kanssa: 35 koulun ammattilaista, 32 oppilasta ja 13 huoltajaa. Oppilaat haastateltiin ryhmissä tai pareittain ennen siirtymävaihetta, eli peruskoulun yhdeksännellä luokalla ja osa näistä oppilaista osallistui yksilöhaastatteluun siirtymävaiheen jälkeen.

Olen analysoinut aineistoa keskittyen siihen, miten oppilaan koulutusvalinnasta puhutaan aineistossa yhteiskuntaluokan näkökulmasta: esimerkiksi miten toimijuudesta, perheen taustasta, sosioekonomisesta taustasta, huono- tai hyväosaisuudesta perheessä tai vanhempien koulutustasosta puhutaan. Aineiston oppilaat ja huoltajat tulevat eri taustoista eikä heiltä edellytetty erityisiä kriteerejä haastatteluun osallistumiseen. Aineiston oppilaat ovat laaja heterogeeninen ryhmä; jotkut oppilaat pärjäsivät (omien sanojensa mukaan) arvosanojen perusteella koulussa erittäin hyvin, jotkut huonommin. Osa oppilaista koki koulussa motivaatio-ongelmia tai haastavia tilanteita, toiset kokivat koulun tukevan heitä eri tavoilla. Nuoret osallistuivat ryhmähaastatteluihin ennen siirtymävaihetta, ja osa näistä oppilaista osallistui yksilöhaastatteluihin siirtymävaiheen jälkeen, kun he olivat aloittaneet peruskoulun jälkeisessä koulutuksessa. Tässä luvussa puhun koulun ammattilaisista, kun viitataan kaikkiin oppilaiden kanssa koulussa työskenteleviin aikuisiin (esimerkiksi opettajiin, opinto-ohjaajiin, koulukuraattoreihin ja rehtoreihin). Vaikka heidän näkökulmansa nuoriin ja heidän koulutusvalintoihinsa muokkautuvat heidän ammattiensa näkökulmien myötä, ne eivät perustu niihin kokonaan. Tulkitsenkin heidän puhettaan diskursiivisesti enkä ammattikunnan mukaisesti.

Analyysimenetelmänä käytän diskurssianalyysia (Fairclough 1992, 2010; Gee 2011; Jokinen ym. 2016). Koska diskurssianalyysissa on eri suuntauksia ja toteuttamisen tapoja, on syytä lyhyesti kuvailla omaa toteuttamistapani tässä analyysissa. Diskurssianalyysin avulla voidaan selvittää, miten sosiaalinen todellisuus tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä (Jokinen ym. 2016). Diskurssi on kielenkäyttötapa, joka kuvastaa tiettyä sosiaalista todellisuutta tai maailmankuvaa ja samalla rakentaa sitä edelleen (Fairclough 1992). Analyysissa voidaan keskittyä pieneen diskurssiin, eli itse puheeseen tai kieleen, tai suurempaan Diskurssiin, eli puhetapaan osana käytänteitä, kulttuuria tai eri yhteiskunnan ryhmiä (Gee 2011). Tässä analyysissa lähdän siitä näkökulmasta, että ihmiset eivät puhu ainoastaan yksilöinä, vaan tietyn yhteiskunnan, kulttuurin tai sosiaalisen ryhmän jäsenenä (Gee 2011, 176). Keskityn nuorten, vanhempien ja koulun ammattilaisten puhetapoihin liittyen koulutusvalintaan. Kuvaan analyysin avulla nuorten, vanhempien ja koulun ammattilaisten käsityksiä koulutusvalinnasta, ja millä tavalla nämä käsitykset ilmaistaan haastatteluissa. Keskityn erityisesti puhetapaan koulutusvalinnasta: millä tavoilla nuoret itse perustelevat ja oikeuttavat valintansa sekä millä tavoilla vanhemmat ja koulun ammattilaiset perustelevat ja oikeuttavat nuorten kouluvalinnat ja puhuvat nuorista toimijoina. Fokuksessa on erityisesti transitiivisuus ja nominaalisuus eli millä tavalla toimijuus korostuu ja ilmaistaan tai sitä vähätellään (kuka tekee, kuka päättää kouluvalinnasta, aktiivisuuden aste) ja modaaliteetti, eli sitoutumisen aste ilmaisussa (esimerkiksi millä tavalla nuori ilmaisee sitoutumista tähän päätökseen) (Fairclough 1992).

Tulokset

Toimijuuden eetos

Samalla kun postmoderni yhteiskunta on muokannut ymmärrystä yhteiskuntaluokasta, ovat myös toimijuuden merkitykset muuttuneet. Lasten ja nuorten osallisuus halutaan nostaa esiin jokapäiväisessä toiminnassa: oppijana koulussa, sosiaalityön asiakkaana ja yhteiskunnan jäsenenä. Koulussa lapsen toimijuutta edistetään esimerkiksi uudessa opetussuunnitelmassa, jossa oppilas kuvataan aktiivisena toimijana, joka on enemmän vastuussa koulutyöstä ja omasta oppimisprosessistaan (Opetushallitus 2016). Sosiaalityössä puolestaan edistetään lapsen toimijuutta systeemisessä toimintamallissa, jotta lapsen ääni pääsee enemmän esiin ja hän pääsee vaikuttamaan omaan asiakassuunnitelmaansa (Aaltio & Isokuorti 2019). Nuorisotutkimuksessa nuori nähdään aktiivisena toimijana, joka navigoi elämän- ja koulutuspolulla (du Bois-Reymond 2009; Furlong 2009). Hän on tuolloin refleksiivinen toimija, joka käy sisäisiä keskusteluja (Archer 2003, 2007) mahdollisuuksistaan ja vaihtoehtoistaan.

Postmodernit tutkijat ovat nostaneet esiin, etteivät nuoret ole samalla tavalla sitoutuneet ammattiin, luokkaan tai sosiaalisen taustaan kuten ennen (Beck 1992; Beck & Beck-Gernsheim 2002). Koulutuspolut ovat muuttuneet yksilöllisimmiksi, ja yhteiskunnassa painotetaan nuorten toimijuutta. Nuorilla on enemmän mahdollisuuksia ja tietoa valita sekä muuttaa omia koulutuspolkujaan. Kytkökset sosiaaliseen taustaan ovat kuitenkin edelleen olemassa, vaikka muodoltaan muuttuneina. Myös tutkimusaineistossani nousee vahvasti esiin toimijuuden diskurssi ja oppilaiden vastuu omaa koulutuspolustaan ja ammatinvalinnastaan. Siirtymävaiheessa olevat nuoret ilmaisevat, että toisen asteen koulutuspaikan valinta on heidän oma päätöksensä, josta he itse ovat vastuussa. Oppilaat painottavat omaa toimijuuttaan nostamalla esiin, miten he ovat aina tienneet mihin kouluun tai ammattiin he haluavat hakea. He saattavat perustella valintaansa käyttämällä sanoja kuten *aina halunnut*, *aina tykännyt* tai *ihan pienestä asti*.

Haastattelija: Joo, ja miten te sitte keksitte mitä te haluatte tehdä?

Suvi: Mää on aina ainakin tykännyt laittaa hiuksia ja silleen muutenkin laittautumisesta.

Mikko: Määkin ruuanlaitosta (kaikki nauravat) mitäs sitte, se vaan on niin. (tytöt kikattavat)

Amanda: Ja mää on iha pienest asti halunnu tulla niinku johonki sairaalajutuihin tai jotain vastaavaa.

Haastattelija: Joo

Nella: Mä oon aina ollu kiinnostunu jostai parturi-kampaaja jutuista ja just aina laittanu kaikkia hiuksia ja sellasta...

Kytökset sosiaaliseen taustaan, identiteettiin, koulutuspolkuun ja ammatinvalintaan ovat muuttuneet kompleksiseksi kokonaisuudeksi, joka vaatii kontekstualisointia eri tavalla kuin ennen (Furlong 2009). Nuori saattaa esimerkiksi todeta, että hän on aina tiennyt haluavansa parturi-kampaajaksi tai kokiksi, tai lukioon ja sen jälkeen jatkavansa yliopisto-opintoihin. Hän voi tuoda esiin, että valinta on aina ollut hänelle selkeä ja itsestään selvä. Kun nuorelta kysyy, miten hänen vanhempansa ovat vaikuttaneet tähän päätökseen, hän toteaa, että vanhemmat kannustavat häntä tekemään omat päätöksensä, eivätkä vaikuta nuoren päätökseen mitenkään. Nuoret saattavat myös ilmaista sääliä niitä nuoria kohtaan, joiden vanhemmat puuttuvat liikaa nuoren omaan valintaan. Nuoret voivat kertoa yleästi, miten hänen vanhempansa eivät edes tienneet, mihin kouluun hän oli hakenut. Päätös siitä, mihin hakea peruskoulun jälkeen, nostetaan esiin tärkeänä päätöksenä, johon muut ihmiset eivät saa eikä heidän pidä puuttua. Kuitenkin tarkemman analyysin jälkeen nuorten puheessa nousee esiin kytköksiä perhetaustaan, harrastuksiin ja aikaisempiin kokemuksiin.

Kytökset perhetaustaan, harrastuksiin ja aikaisempiin kokemuksiin

Vaikka nuoren omaa toimijuutta painotetaan päätöksenteossa, perheen käytännöt, normit ja arvot ovat kiinnittyneet nuoreen lapsuudesta asti (Skeggs 2004, 2010), tai ne ovat tulleet osaksi nuoren habitusta (Bourdieu 1984). Keskusteluissa nuorten kanssa nousee esiin perhetaustan merkitys, vanhempien koulutustausta ja ammatti, mutta myös vanhemmilta ja (vanhemmilta) sisaruksilta saadut tuki, tieto ja kokemukset. Varsinkin yksilöhaastattelussa vanhempien ja vanhempien sisarusten tiedot ja kokemukset nousivat esiin merkittävänä tiedon ja tuen muotona. Nämä tiedot ja kokemukset, ehkä myös arvot, normit ja käytännöt, muodostavat sen arvomaailman, johon perustuen nuori mieltää päätöksensä omikseen. Vaikka vanhemmat eivät ole aktiivisesti yrittäneet työntää nuorta tietylle alalle, näkymättömät rakenteet – hiljainen tieto, asenteet ja kokemukset – vaikuttavat joko suorasti tai epäsuorasti päätösprosesseihin. Vanhemmilta onkin helppo ottaa mallia, millaiset työtehtävät voisivat olla mieluisia, ja millaiset eivät todellakaan. Nuoret viittaavat usein vanhempiensa koulutukseen tai työpaikkaan, ja usein jos nuorella on vanhempia sisarusia, nämä toimivat myös tiedonantajina ja keskusteluapuna. Jotkut nuoret ovat saaneet seurata vanhempiensa töitä työpaikalla, kesätyöissä tai muuten vapaa-ajallaan. Miika, joka on pitkään ollut kiinnostunut autoista ja mopoista ja viettänyt vapaa-aikansa moottoreiden parissa, kertoo, miten hänen automekaanikkoisänsä on ottanut hänet mukaan työmaalle vapaa-aikana. Miika kuvaa ryhmähaastattelussa miten hänen oma mopo-harrastuksensa ja isän ammatti ovat vaikuttaneet hänen kiinnostukseensa moottoreihin ja siksi hän haluaa itsekin automekaanikoksi. Hän kertoo, että hänen isänsä on aina rakentanut autoja ja työskennellyt autojen parissa. Siirtymävaiheen jälkeen hän kertoo, että jotain on ”jäänyt päälle” näistä kokemuksista.

Miika (ennen siirtymävaihetta): Faija on ite aina rakentanut autoja, se on varmaan jäänyt siitä. Ja sit se ollu aina jotenkin autoon liittyväs töis.

Miika (siirtymävaiheen jälkeen): Nii, kyl sil varmaan on ollu jotain ku mä oon ite katellu aina kun faija tekee jotain, just ittelle jääny päälle se.

Nuorten esiin tuomat ulkopuoliset odotukset toimijuudesta tekevät näkyväksi myös suomalaisen yhteiskunnan arvoja ja normeja. Nuorilta odotetaan ja vaaditaan toimijuutta, heiltä vaaditaan itsenäistä päätöksentekoa. Samalla nuorten esiintuoma oletusarvo itsenäisestä valinnasta kuvaa miten he ovat omaksuneet tietyt koulutukseen ja tulevaisuuden ammatteihinsa liittyvät arvot. Oletus itsenäisesti tehtävästä koulutusvalinnasta saattaa paljastaa jonkinlaisen kiinnittymisen tiettyyn ryhmään tai yhteiskuntaluokkaan. Monille nuorille valinta hakea tiettyyn kouluun on luonnollinen valinta – mitään muuta ei ole edes mietitty. Samoin kuin työläisperheestä tuleva voi tuntea ulkopuolisuutta ja epävarmuutta akateemisessa maailmassa (Järvinen & Kolbe 2007), nuoren valinta tiettyyn kouluun voi tuntua niin luonnolliselta, että mitään muuta vaihtoehtoa ei ole edes pohdittu (Reay 1998). Vaikka nuoret tulevat vahvistaneeksi perhetaustan merkitystä joko suoraan tai epäsuorasti, he painottavat kuitenkin, että päätös oli heidän. Tarun äidillä ja isällä on ammatillinen koulutus. Taru kertoo ryhmähaastattelussa, miten hän ei ole koskaan edes miettinyt lukioon hakemista, ja perustelee päätöstään riittämättömällä peruskoulun keskiarvolla.

Taru: Siis määki mietin niinku ensin ite, sit mä niinku rupesin puhuu meidän äitil ja iskäl siit. Ja sit niinku sit se vast niinku meni et. Ku lukioo mä en oo koskaan ees ajatellu ku mul ei tuu koskaan riittää mun keskiarvot sinne saakka et.

Haastattelija: Joo.

Taru: Et amis on ollu aina se et mihin mä sit (.) haen.

Siirtymävaiheen jälkeen Taru on tyytyväinen opiskelupaikkaansa ammattikoulun pintakäsittelylinjalla. Ala on sama, jolla hänen isänsä on töissä, ja Taru on saanut olla kesätöissä isänsä työpaikalla. Hän on tyytyväinen isänsä tukeen ja käytännön kokemukseen, jota hän on saanut kesätyöstä ja kertoo saavansa isältään apua ja tukea myös koulutehtävissä.

Haastattelija: joo. Niin sä sanoit et sun isällä on tän alan yritys.

Taru: Joo.

Haastattelija: Ni sä, ootsä siis sä paljon sit tiesit sun isän kautta tästä työstä ja?

Taru: Joo. Mä olin niinko nyt kesäl iskäl töissä.

Haastattelija: Aijaa. Joo.

Taru: et sit niinku sai vähän siihen sitä. [H: joo] Et iskä on yrittäny opettaa hirveen paljo [H: joo]. Et sit taas ku tuol koulus opetetaan vähä eri taval ni [H: nii] sit täytyy kuunnella sitä kouluuki sit taas[H: joo] pikkusen enemmän. [H: joo] Et kyl sit taas iskält mä taas kysyn apuu jossain koulutehtävis, et jos iskä osaa auttaa.

Haastattelija: Joo.

Taru: Et se on ihan kiva sit kysyy iskält [H: nii] sit apuu.

Haastattelija: Nii justii, joo.

Yhteiskuntaluokkarakenteeseen liittyvät tekijät, jotka ohjaavat oppilaita valitsemaan opintopolkunsa tyypillisesti joko lukiokoulutukseen tai ammattikouluun, voivat olla näkymättömiä tai näkyviä. Nuoret saattavat tiedostaa miten heidän vanhempansa ovat vaikuttaneet heidän valintaansa, esimerkiksi miten he ovat nähneet vanhempansa työssään (näkyvät rakenteet) ja miten tuntuu itsestään selvältä hakea tiettyyn ammattiin (näkymättömät rakenteet). Vanhempien työskentely nuoren opiskelemalla alalla saattaa auttaa heitä pysymään koulutuksessa, joko käytännön tiedon avulla (näkyvät rakenteet), tai tuen ja kannustuksen avulla (näkymättömät rakenteet).

Jos vanhempien tuki puuttuu, heiltä ei löydy valmiita ammatillisuuden malleja tai esimerkkejä, tai jos he kertovat ammatinvalinnan huonoista kokemuksista, nuori saattaa kohdentaa katseensa vanhempiin sisaruksiin ja reflektoida eri vaihtoehtoja heidän kanssaan. Monet nuoret kuvaavat, miten vanhempien sisarusten tiedot ja tuki ovat olleet heille tärkeitä päätöksentekovaiheessa: nuoret, jotka hakevat lukioon ovat saaneet konkreettista tietoa lukiosta ennen siirtymävaihetta ja konkreettista apua koulutehtävissä siirtymävaiheen jälkeen. Annan äidillä on korkeakoulututkinto, ja hänen isosiskonsa opiskelee yliopistossa. Annan äitiä haastateltiin myös erillisessä haastattelussa, jossa tämä totesi aina kannustaneensa lapsiaan tekemään omat päätöksensä koulutuksen suhteen. Annan äiti kertoo myös, että on yrittänyt tukea Annaa tämän valinnoissa ja koulutyössä, mutta suurimman avun tulleen luultavasti tullut Annan yliopistossa opiskelevalta isosiskolta. Anna itse sanoo siirtymävaiheen jälkeisessä haastattelussa saaneensa siskoltaan käytännön neuvoja, ja että on voinut pohtia vaikeita valintoja tämän kanssa. Sisko on myös auttanut koulutehtävissä, jos Anna on kokenut haasteita.

Anna: No on mulla kaks siskoo, niin se mun isosisko, joka nyt on yliopistossa, niin seki on aika paljon, melkeen yhtä paljon niinku mun vanhempien osalta vaikuttanu siihen. Se on niinku auttanu mua kans tosi paljon ja kannustanu eteenpäin. Se on nyt vähän taas tottumista, kun se muutti pois. Että täytyy hakee sitä tukee sitte jostain muusta, ku sitä ei aina saa vanhemmilta semmosta ku haluaa. Ni täytyy vähän niinku hakee sitä jostain.

Anna on huolissaan pärjäämisestä isosiskon muutettua pois kotoa. Hän on välillä kokenut lievää masennusta ja haastavia tilanteita lukion ensimmäisellä luokalla. Hän kertoo epäilevänsä, pärjääkö hän lukiossa. Hän oli hakenut lukioon, jonka sisäänpääsyvaatimukset ovat kaupungin korkeimpien joukossa. Hän oli jo peruskoulun viimeisellä luokalla kokenut haasteita ja ylikuormittunut vaativasta koulutyöstä, mutta koki kuitenkin haluavansa hyvään lukioon.

Sanna Aaltonen (2016) toteaa, että vanhempien sisarusten neuvot perustuvat usein tunteisiin, ja vanhempien neuvot ovat pragmaattisempia. Toisaalta vanhemmilta sisaruksilta saadaan myös paljon käytännöllistä tietoa tulevassa koulussa opiskelusta ja apua koulutehtäviin. Ristiriitaisissa tilanteissa, tai jos vanhempi ei osaa syystä tai toisesta auttaa, nuori hakee tukea ja tietoa vanhemmilta sisaruksilta sekä ideoita lähipiiristä. Aineistossani ilmeneekin useita esimerkkejä siitä, että vanhempien tietojen ollessa riittämättömiä, nuoret ovat saaneet käytännön neuvoja vanhemmilta sisaruksilta.

Aina vanhempien kokemukset eivät auta tai vanhemmat eivät pysty syystä tai toisesta auttamaan. Absame ei ole varma vanhempiensa koulutuksesta, ja kertoo, että äiti on kotiäiti ja isä työtön. Absame on käynyt tutustumassa isoveljensä työpaikkaan ja päättänyt hakea samalle alalle.

Absame: Mun is- isovelji on maanmittaaja ja sit mä oon käyny sen kaa tielomil, töissä siel ihan niinku, mä oon nähny minkälaista sen työ on, sit mä kiinnostuin siitä...

Vanhempien ja sisarusten tarkoitus ei ole välttämättä edistää nuoren sosiaalista liikkuvuutta, vaan tarkoituksena on löytää järkeviä koulutusvaihtoehtoja nuorelle (Aaltonen 2016). Haastavia tilanteita syntyy, jos vanhemman sisaruksen mielipiteet ovat ristiriidassa omien intressien kanssa. Tanja ei ole varma hänen vanhempiensa koulutuksesta, mutta kertoo että äiti on toimistolla töissä. Tanjan kertoman mukaan isä on ollut töissä ravintola-alalla, mutta on sen jälkeen vaihtanut työtä. Tanjan isosisko opiskelee ravintola-alan ammatillisessa oppilaitoksessa, mutta ei viihdy siellä. Tanja kertoo, ettei olisi halunnut lukioon, koska ”lukeminen ei ole ikinä kiinnostanut” häntä. Hän olisi halunnut suoraan töihin ja opiskelemaan ravintola-alalle, mutta vanhemman sisaruksen ja isän huonot kokemukset ravintola-alan koulutuksesta saivat hänet kuitenkin hakemaan lukioon, mihin hän ei sitten päässyt. Siirtymävaiheen jälkeen Tanja on ollut peruskoulun lisäopetuksessa, niin sanotulla kymppiluokalla, ja on epävarma tulevaisuudestaan.

Tanja: Mä oon jo ihan pienest pitäen halunnu niinku tosi nopeesti töihin just. Opiskelu on, tai se ei oo niinku kiinnostanu mua niin paljon ku työt.

Tanja: No just mä halusin eka ravintola-alalle, mut sit ku mun sisko on ollu siellä ni sit se ei yhtää, se sano just ettei kannata hakee sinne ku se ei yhtää niinku tykänny siitä ja näin edespäin ja sit kukaa muu perheestä ei suositellu sitä mulle ni sit en mä enää sitte loppujen lopuks halunnu sinne.

Tanja: Se just et mä en oo enää varma mihin mä haluun opiskelee, ni lukio on sit se varmin paikka, et sit siel saa aikaa miettii, et mitä tulee tekee työks.

Kaikissa esimerkeissä nousee esiin, miten ihmissuhteet ja kokemukset ovat tärkein osa nuoren päätöksentekoa. Nuoret eivät viittaa yhteiskuntaluokkaan, tai vanhempien painostukseen, mutta kuvaavat miten tekevät koulutusvalintansa vetämällä johtopäätöksiä ympäröivien läheisten kokemuksista ja myös omista kokemuksistaan. Tämä tekee näkyväksi sen, miten tietty koulutus ja ammatti siirtyvät sukupolvelta toiselle ihmisten välisten suhteiden kautta (Skeggs 2010). Myös harrastukset, TET-jaksot ja muut kokemukset ovat nuorten mukaan tärkeitä tapahtumia, jotka edistävät nuoren päätöksentekoprosessia. Varsinkin jos tukea ja kokemuksia ei löydy lähipiiristä, perheessä on työttömyyttä, vanhemmat eivät ole läsnä tai eivät osaa auttaa päätöksenteossa, muut kokemukset tulevat tärkeäksi osaksi päätöksentekoprosessia. Esimerkiksi seuraavassa lainauksessa Johanna kertoo suunnitelmistaan hakea lähihoitajakoulutukseen, koska on itse asunut lastenkodissa ja haluaa mennä lastenkotiin töihin.

Johanna: Kolme vuotta lähihoitajaks. Ku jotenki mä haluisin päästä jonneki lastenkotiin töihin ku mä olin iteki siel.

Seuraavaksi tarkastellaan vanhempien näkemyksiä nuoren siirtymästä peruskoulusta toiselle asteelle. Tarkastelen sitä, miten vanhemmat pohtivat rooliaan ja asemaansa nuoren tukemisessa, sekä miten vanhempien arvot ja ajatukset 'hyvästä' tai 'sopivasta' koulutuksesta tulevat esiin heidän puheessaan.

Vanhempien näkemykset sopivasta koulutuksesta ja ohjauksesta

Perhe ja nuoren läheiset, usein vanhemmat ja sisarukset, mutta myös isovanhemmat, lähisukulaiset, kaverit ja muut nuorelle tärkeät henkilöt, muodostavat nuoren ympärille tärkeän suhdeverkoston, jossa nuorten arvot ja ideat omasta koulutuspolusta syntyvät ja muodostuvat. Angel Harris ja Keith Robinson (2016) kirjoittavat siitä, miten vanhemmat alustavat nuoren omaa "näyttämöä", eli muokkaavat vähitellen ja asteittain nuoren perspektiivejä elämästä – ja samalla myös koulumenestystä. Vanhempien puheessa nuorten oma toimijuus nousee vahvasti esiin, mutta vain tietyissä rajoissa (Reay & Ball 1998). Omassa tutkimuksessani vanhemmat toimivat keskusteluapuna nuorelle, mutta toistavat nuoren toimijuuden eetosta ilmaisemalla selkeästi, että heidän roolinsa on pysyä taustalla ja antaa nuorelle tilaa tehdä omia päätöksiä. Liiallinen ohjaus vetäisi vastuun pois nuorelta; nuorten pitää saada tehdä virheitä, koska virheistä oppii tärkeitä elämäntaitoja. Vanhemmat ilmaisevat ylpeyttä, mikäli nuori on itse osannut ja saanut päättää omasta opintopolustaan. Antamalla vastuuta ja ottamalla riskin, että nuori tekee virheitä, ilmaistaan myös luottamusta Suomen koulutusjärjestelmään ja yhteiskuntaan. Vanhemmat tietävät, että koulutusjärjestelmä ja yhteiskunta tarjoavat uusia mahdollisuuksia, jos päätös ja valinta eivät mene suunnitelman mukaisesti.

Kari: Tai sit jos mä rupeisin neuvomaan liikaa niin ehkä mun pitäis sit olla jotenkin niinkun semmosella, no.. toisen pitää aikuistua. Ei se niinku sem-

monen kädestä pitäminen, ei se vaan toimi. Et ne valinnat mitkä tietyssä vaiheessa tekee musta tuntuu että ne alkaa liian aikaisin mutta minkäs sille mahtaa. Mutta niitten valintojen kanssa pitää pystyy elää ja että ne tuntee omikseen. Sitte jos menee päin helvettiä, niin sitte tavallaan pestää pyykkiä ja jatketaan elämää. Et se niinkun, mut et se että se vastuu niistä valinnoista täytyy jotenkin olla siellä. Liikaa neuvomalla vanhemmat varmaankin ottaa sen vastuun sitte toiselta pois.

Toisinaan vanhemmat huomaavat haastattelutilanteessa, että nuoren koulutusvalinta on kytköksissä heidän ammattiinsa. Vanhemmat saattavat ilmaista, että nuoren valintapäätös on hänen omansa, eivätkä vanhemmat ole siihen vaikuttaneet kuin tukemalla ja kuuntelemalla. Tämä puhetapa saattaa heijastaa suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevaa vanhemmuuden arvoa, jonka mukaan hyvä vanhempi ei määrää eikä tee valintoja lapsensa puolesta. Haastatteluissa kuitenkin nousee esiin tilanteita, jossa vanhempi itse huomaa, miten paradoksaalista on, että lapsi on päättänyt hakea samalle alalle kuin toinen vanhempansa, vaikka vanhemmat eivät koe vaikuttaneensa koulutusvalintaan. Haastattelussa Jessen äiti toteaa ensin, että hän tai lapsen isä eivät ole lainkaan vaikuttaneet Jessen päätökseen. Haastattelijan toistettua kysymyksen kysymällä "ei?" Jessen äiti hieman epäröi ja kertoo isän ammatista ja Jessen harjoittelusta tämän työpaikassa. Lopuksi Jessen äiti naurahtaa ja toteaa, että Jesse on valinnut täsmälleen saman alan kuin isänsä.

Haastattelija: Joo. Tota, ootko sinä tai hänen isä yrittänyt vaikuttaa tähän päätökseen et mihin hän hakee?

Jessen äiti: Ei.

Haastattelija: Ei?

Jessen äiti: Ei kauheesti.

Haastattelija: Joo.

Jessen äiti: Ei sillain oikeestaan että tota, Jesse oli ysiluokan TET-harjoittelussa (paikan nimi) lennostossa.

Haastattelija: Joo.

Jessen äiti: Ja ilmeisesti sieltä on sitte tää mekaniikkapuoli -

Haastattelija: Okei.

Jessen äiti - ja lentokoneisiin kiinnostuminen. Tietysti (.) emmä tiedä paljonko sillä on tekemistä että isänsä on lennostossa töissä mutta ((molemmat nauravat))

Mikon äidillä on yliopistotutkinto ja isä on ravintola-alalla töissä. Mikon äiti kertoo, että Mikon sisko on myös ravintola-alan koulutuksessa ja Mikko on nyt päättänyt hakea samaan koulutukseen. Äiti kuitenkin perustelee päätöstä Mikon ruoanlaittoinnostuksella ja kuvaa yllättyneensä siitä, että Mikko "tykkää ruoanlaitosta" niin paljon. Perustelut ruoanlaittoinnostuksesta vaikuttavat riittävän äidille siihen, että

päätös on tapahtunut tietyissä hyväksytyissä rajoissa (Reay & Ball 1998), eikä hän tunnista ainakaan suoraa vaikutusta isän ammatista Mikon päätökseen.

Mikon äiti: Mut tota (.) sillai että mä olin yllättyny vaan niinku Mikon valinnasta, että se lähti- [H: joo]-lähti sitten niinku samalle al- tai no tavallaan samalle alalle et ku isänsä on ravintola-alal nii sitte on-[H: joo] -sitten on Minna (sisko) ja sitten Mikko perässä et. [H: joo] Et jotenkin et mää yllätyin siit et se niinkun tykkää ruoanlaitosta sitten niinku paljon, että se kiinnostaa niin paljon, et haluaa lähtee opiskelemaan.

Haastattelija: Joo. Joo. Olitko tyytyväinen hänen päätökseen?

Mikon äiti: Aina mä oon tyytyväinen siitä, että niinku on lähtenyt kouluttaan itseensä, on se sit mikä tahansa. Et jos sitä itte tykkää nii se on pääasia.

Haastatteluissa esiintyy myös tilanteita, joissa vanhemman ajatus lapsen tulevaisuudesta ei mene yksi yhteen lapsen ajatusten kanssa. Tällaisissa tapauksissa vanhempi vaikuttaa ottavan herkemmin aktiivisemmän roolin. Vanhempi saattaa todeta esimerkiksi paikkaneensa koulun riittämätöntä tiedotusta. Tämä puhetapa esiintyy yleensä tilanteissa, joissa vanhempien ajatukset tarkoituksenmukaisesta koulutuksesta eivät sovi yhteen nuoren ajatusten kanssa, ja koulu on vanhempien mielestä vaikuttanut liikaa nuoren kouluvalintaan.

Raisa: Kuitenki se mikä mua häiritsi jossain vaihees oli semmonen et tääl painotettiin iha kauheesti tääl koulussa sitä et ammattikoulu, ammattikoulu, ammattikoulu. Ei oikeistaas ollu muuta vaihtoehtoa ku ammattikoulu. Sit ku me taas koton juteltii et ku sul on niin epäselvää vielä mitä sä haluat ja ku sä et nyt iha pöhkökää siel koulus oo, et josko sinne lukioon, ihan vaan sen vuoks et vähä selkiintys et mitä mä sit haluaisin ja onha niitä sit aikuisillekii niitä ammattikouluja viel sit jos sen lukion haluaa jatkaa.

Raisa kuvaa ryhmähaastattelussa, miten heidän nuorensa koulussa painotettiin ammattikoulua, mikä kenties edustaa opinto-ohjaajan näkemystä tulevaisuuden työmarkkinatilanteesta tai heidän koulunsa oppilaat soveltuvuudesta parhaiten ammattikouluun. Marko puhuu suoremmin koulun antamasta viestistä, jonka perusteella heidän koulustaan ohjaututaan tietentyypin toisen asteen opetukseen, tarkoittaen ammattikoulua.

Marko: Sill on iso merkitys ja.... mä en tiedä... nyt puhun vähän negatiiviseen sävyyn, mä olen hiukan yllättynyt siitä viestistä mikä täältä tuli nimenomaan koulutukseen ja sen viestintään et minkälaiseen kouluun mennään ja siinä mulle tuli vaan mieleen et hiukan haluttiin ohjata, että kun ollaan täällä koulussa, niin mennään ton tyyppiseen ja olet tämmönen oppilas niin menet ilman muuta tommoseen kouluun et tommoseen kouluun ja tietysti jalat maassa pitää olla se on selvä mut tuota...

Vaikka vanhemmat painottavat nuorten omaa toimijuutta päätöksentekoprosessissa ja perustelevat toimijuuden merkitystä vastuunkannon ja motivaation kannalta, on kuitenkin tärkeää reflektoida, minkälaisen arvomaailmojen sisällä nuoren päätös tehdään. Monilla vanhemmilla on tietynlainen ajatus siitä, millainen koulutuspaikka sopisi juuri heidän lapselleen: Tyypillisesti he perustelevat näkökulmiaan lapsen motivaatiolla, intresseillä tai kyvykkyydellä. Jos koulu ohjaa nuorta toisenlaiselle polulle, vanhemmat herkästi puuttuvat valintaan ja moittivat koulun ohjausta tai tiedottamista. Toisaalta kysymys voi olla ristiriidoista oman arvomaailman ja koulun arvomaailman välillä, tai omien ja koulun työmarkkinatilannetta koskevista käsityksistä, tai erilaisesta ymmärryksestä lapsen taidoista tai taitojen puutteesta. Vanhempien havainto siitä, että joistain kouluista ohjataan tiettyihin kouluihin ja ammatteihin, saattaa herättää tunteen omalle lapselle sopimattomasta ohjauksesta.

Aineistoni havainnot herättävät kysymään, ohjataanko osassa kouluista oppilaita heille sopivana pidetyille koulutuspoluille (Brunila ym. 2011), eli määrittääkö oppilaiden sosioekonominen tausta heidän ohjaustaan? Ainakin vanhemmat tiedostavat jonkinlaisia taustaan liittyviä eroja perheiden välillä, vaikka eivät puhu suoraan yhteiskuntaluokista. Ammatillinen koulutus mielletään usein haastatteluissa vähemmän vaativaksi, ja lukio mielletään vaihtoehdoksi, jos lapsi pärjää hyvin koulussa. Seuraavaksi tarkastelen koulun ammattilaisten ajatuksia roolistaan nuorten ohjauksessa peruskoulusta toiselle asteelle, ja sitä miten oppilaan tausta nousee esiin heidän haastatteluissaan.

Koulun ammattilaiset mahdollistajina tai portinvartijoina

Mikäli yhteiskuntaluokkaa tarkastellaan ihmisten välisten suhteiden kautta (Skeggs 2010), tulee huomioida myös oppilaiden ja koulun ammattilaisten väliset suhteet. Luokkasuhteet ovat dynaamisia voimia, jotka määrittelevät kaikkia sosiaalisia kohtaamisia (Skeggs 2010): yksilön tausta ja kokemukset vaikuttavat siihen, miten hän hahmottaa maailmaa ja käsittää itsensä ja muut. Habitus koostuu eri pääomista, joista kulttuuripääoma lienee merkittävin koulumenestyksen kannalta. Kulttuurisella pääomalla on erittäin tärkeä rooli koulussa. Se vaikuttaa siihen, miten nuoret pärjäävät koulussa ja ymmärtävät koulutuksen merkityksen, mutta myös siihen, miten häntä ymmärretään ja tuetaan koulussa. Kulttuurisella pääomalla eli kielellisellä ja kulttuurisella osaamisella keski- ja yläluokan lapset pärjäävät koulussa muita paremmin; ei vain siksi että he ovat saaneet tiettyjä kulttuurisia kokemuksia lapsesta asti, vaan myös siksi, että he ovat omaksuneet samanlaisia kulttuurisia arvoja, puhetapoja ja asenteita kuin opettajansa (Bourdieu & Passeron 1977). Opettajien on ehkä helpompi samaistua näihin oppilaisiin ja keskustella heidän sekä heidän vanhempiansa kanssa, kun yhteinen ymmärrys koulutuksen merkityksestä löytyy.

Koulun opettajat, opinto-ohjaajat ja muut asiantuntijat painottavat oppilaan omaa valintaa ja vastuuta koulutusvalinnoissa; samalla he kuitenkin tiedostavat perheen, ympäristön ja myös koulun vaikutuksen päätöksenteossa. Koulun rooli on mielenkiintoinen, koska yhtäältä haastatteluissa koulun asiantuntijat tiedostavat perhetaus-

tan suoran ja epäsuoran vaikutuksen, mutta toisaalta niissä nousee myös vahvasti esiin ihannekuva itsenäisesti valintansa tekevästä oppilaasta.

Koulun ammattilaisten haastatteluaineistosta esiintyy myös huolta koulun tuki-järjestelmän riittämättömyydestä ja koulun vaikutusmahdollisuuksien rajallisuudesta. Koululta saattaa puuttua keinoja, joilla auttaa ja tukea haasteita kokevaa nuorta.

Opettaja: Niin mut se miksi tippuu, se johtuu eniten kuitenkin siitä kodista, et sehän siin on, et aina sanotaan et se on se äidin koulutustaso, et me pystytään täällä tekemään tiettyjä juttuja, mutta meidän vaikutusmahdollisuudet on rajalliset kuitenkin että, et en mä oikeestaan tiedä mitä lisää me oikeestaan voitais täällä tehdä, mulla on nyt jo semmonen et niinku potkitaan näitä takapuolelle niin paljon kun vaan voi. Ei varmaan missään muussa koulussa potkita niin paljon takapuolelle kuin meidän ja auteta kun meidän koulussa, siis kyllä ei voi sanoo et niitä jätetään tyhjän päälle. Ja silti kaikista ei saa, ei silti millään niinku.

Ylisukupolvinen huono-osaisuus näkyy koulun arjessa. Perheeltä puuttuva koulutussiirtymiä koskeva tuki vaikuttaa etenkin oppilaiden koulunkäyntimotivoitumiseen. Haastatteluissa tuodaan esiin, tilastojen osoittavan, että perhetausta ja ylisukupolvinen huono-osaisuus ilmenevät nuorten koulutusvalinnoissa ja vaikuttavat heidän tulevaan yhteiskuntaluokka-asemaansa. Kun omat taidot ja resurssit eivät enää riitä, vedotaan tilastoihin, nuoren perhetaustaan ja nuoren motivaatio-ongelmiin. Tilastoja ja omia kokemuksia käytetään argumentointivälineenä siihen, miksi ylisukupolviseen huono-osaisuuteen on vaikeaa puuttua. Ammattilaiset selittävät tilastojen avulla, miksi heidän koulunsa ei osaa auttaa heikoista lähtökohdista tulevia nuoria.

Koulukuraattori: Sit on meillä niit- niitäkin perheitä, joissa on niinku vähemmän- ne lapset on- tai lapsista on tulossa toi kolmas sukupolvi jotka ei käy töissä, ainakin toinen. ((Haastattelija ja koulupsykologi hymähtelevät myönnyttelevästi)) Meillä on näitä lapsia joiden vanhemmat ei varmaan ikänä käyneet töissä.

Haastattelija: Joo-o.

Koulukuraattori: Johan sen tulevaisuudenkuvatkin on jotenki menee siihen et sossu sitten maksaa.

Koulupsykologi: Niin.

Koulukuraattori: Et tietenkin sit on vähän vaikee motivoida mihinkään niinkun hakuun ja- ((Haastattelija ja koulupsykologi myönnyttelevät: joo, aivan)) et tulevaisuuden niinkun miettiminen saattaa olla tosi vaikee ku ei oo niitä malleja että-

Haastattelija: Aivan.

Koulukuraattori: Mitä muuta voi olla sitä kotona olemista.

Osa ammattilaisista kuitenkin tuo esiin myös vastapuhetta siitä, etteivät huonot lähtökohdat kuitenkaan aina tarkoita sitä, että oppilaan tulevaisuus on uhattu, mutta koulutusvalintojen tukemiseen tarvitaan usein ohjausta ja tukea koulun ammattilaisilta.

Vararehtori: Niil on samat mahdollisuudet mennä joko ammatti-instituuttiin tai lukioon. Se on sit kysymys siitä miten niit ohjataan ja se on hirvee vastuu sillä opettajalla joka niit ohjaa miten niit ohjaa. Ohjataanko me vähänkin lukion suuntaan vai ammatti-instituuttiin suuntaan, neutraaleja me ei voida olla --- kyl mä semmosella oppilailla et mä näen selvästi että sillä on resursseja et kyl mä ohjaan eteenpäin jos ei vanhemmat huomaa

Opettaja: --- mä hirveen varovainen oon tossa, et se koti määrittää niin paljon että, et se asettaa jotkut rajat. Siis monestihan se on ihan totta, monissa tapauksissa, mut nimenomaan, kun se on monissa tapauksissa eikä kaikissa, et sieltä nousee aina se yks poikkeus joka vahvistaa sen säännön, ja kun me ei tiedetä kuka se poikkeus on niin meidän pitää tietysti panostaa ihan kaikkien kohdalla

Edellisessä lainauksessa ammattilaiset kuvaavat, miten ohjaus voi olla yksittäisen opettajan vastuulla, joko ohjaamalla eteenpäin yksittäisiä oppilaita, joilla on resursseja, tai panostamalla kaikkien oppilaiden tukemiseen. Koulun ammattilaiset ovat yhtä mieltä siitä, että perhe vaikuttaa koulumenestykseen ja koulutusvalintaan, mutta ammattilaisten suhtautuminen perheen vaikutuksiin vaihtelee. Nuoret itse tunnistavat, että koulutussuunnan valinta tuntuu ikään kuin luonnolliselta silloin kun he ovat sisäistäneet, mikä koulutuspolku heille sopii. Kun nuoret valitsevat habituksensa mukaisesti, he ovat sisäistäneet tiettyjä arvoja – ja muut vaihtoehdot tuntuvat siksi vierailta, turvattomilta ja epävarmoilta. Sisäistetyt mallit, arvomaailma ja kokemukset juontavat juurensa kotiympäristöstä, mutta myös koulun ympäristö ja koulutus vaikuttavat habitukseen. Habitus ei ole staattinen, vaan jatkuvasti muuttuva ja muokautuva. Habitus muuttuu ja muokkautuu myös koulussa ja koulutuksessa, ja koulun ammattilaisilla on tärkeä rooli habituksen muokkautumisessa. Ammattilaisten käsitykset nuoresta ja hänen edellytyksistään vaatii herkkyyttä ymmärtää ja tukea nuorta. Riskinä on, että nuoria ohjataan tiettyyn koulutuspolkuun, joka ammattilaisten mielestä sopii heille parhaiten (Brunila ym, 2011).

Työmarkkinatilanne ja elinikäinen oppiminen ovat nousseet uusiksi teemoiksi viimeaikaisissa keskusteluissa. Koulutuspolut sekä työmarkkinoille siirtyminen ovat muuttuneet epävarmemmiksi ja ei-standardisoiduiksi; nuorten siirtymiä ja positiota yhteiskunnassa voidaan kuvailla jojo-metaforalla (Walther & Plug 2006). Nuoret siirtyvät koulutuksesta työmarkkinoille ja takaisin, määräaikaiset ja lyhytaikaiset työt ovat nousseet uudeksi normiksi, ja palkkatasokin vaihtelee elämän aikana (Haapala 2016; Korhonen 2009). Tarkkaavaiset opettajat ovat huomanneet yhteiskunnan muutokset,

mutta painottavat myös, kuinka välittämät viestit kuitenkin menevät vanhojen arvojen mukaan: oppilaille painotetaan koulutuksen merkitystä, vaikka hyvä työpaikka on kiinni monesta muustakin asiasta ja yhteiskuntaluokka-asema on koulutuksesta huolimatta epävarma.

Opettaja: Mun mielestä meiän koulussa ei oteta huomioon sitä, että se työura ei oo kovin suoraviivainen monestikaan, et mun mielestä tässä alleviivataan sitä, että hoida asias hyvin, niin saat hyvän koulutuksen, saat sillä hyvän työpaikan, ja sit niin kauan, kun hoidat asias hyvin, niin sit saat tota, ja olet vastuullinen ja aktiivinen ja tällä taas viestitään et niin kauan sulla on kortit omissa käsissä, et voi ite valita asioita, vaikka se ei oo ihan täysin totta

Yhteiskunta ja työmarkkinatilanne ovat muuttuneet epävarmemmiksi, vaikka nuori olisikin niin sanotusti ”hoitanut asiansa hyvin”. Epävarma asema tulevaisuuden yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla vaikuttaa suoraan myös siihen, miten yhteiskunnan reunalle ja yhteiskuntaluokkaan määritytään. Kaikki nuoret, jotka ovat koulutuksen ja työmarkkinoiden ulkopuolella, eivät koe itseään marginalisoiduksi eikä pitkä koulutus ole takuu varmasta työpaikasta. Vaatimus sopeutumiskyvystä uudentilanteisiin nousee uudeksi kriteeriksi pärjäämisen kannalta.

Lopuksi

Olen tässä luvussa tarkastellut, miten nuorten toimijuus, perhetausta ja ihmissuhteet nousevat esiin nuorten, vanhempien ja koulun ammattilaisten puheessa nuorten siirtymävaiheessa peruskoulusta toiselle asteelle.

Tieto ja tietoisuus omista vaihtoehdoista ovat aina sidottuja nuoren toimintakenttään ja toimijuuteen. Aineistossa esiintyy vahvoja kytköksiä nuoren koulutusvalinnan ja vanhempien ammatin tai koulutuksen välillä. Vaikuttaa siltä, että vanhempien tausta määrittää voimakkaasti nuoren tulevaa koulutussuuntaa tai ammattia, ja näitä kytköksiä voidaan selittää sisäistetyistä arvoista, normeista tai habituksesta käsin. Näihin sidostuu myös nuoren saama tieto sekä hänen kokemuksensa ja kasvuympäristönsä. Tilanteissa, joissa vanhemmat eivät ole läsnä tai osaa tukea tai auttaa nuorta, eikä heidän koulutus- tai ammattitautastansa tue nuorta valinnoissa, nuori etsii tietoa ja tukea muista tärkeistä ihmissuhteista tai esimerkiksi harrastuksista, kokemusmaailmastaan, työelämään tutustumisen jaksoilta tai koulun ammattilaisilta.

Ihmisten väliset suhteet ja läheisten ajatukset ja kokemukset ovat tärkeä osa nuoren päätöksentekoa. Beverly Skeggsin (2004) näkemykset normien ja arvojen kirjaamisesta luovat uudenlaisen näkökulman yhteiskuntaluokkamääritelmään ja ylisukupolviin luovon huono-osaisuuteen. Ihmisten väliset suhteet luovat ja ylläpitävät luokkasuhteita. Koulun ammattilaisten ja myös vanhempien ennakoajatukset ja ennakkoluulot

nuorten koulutuspolusta luovat odotuksia nuoren koulutusvalinnasta. Jos koulussa esimerkiksi oletetaan, että suurin osa tietyn koulun oppilaista jatkaa ammatilliseen koulutukseen, nämä arvot ja ennakko-odotukset kirjataan nuoreen. Kirjaaminen voi vaikuttaa nuoren käyttäytymiseen ja käsitykseen itsestään, ja näin ollen myös koulutusvalintaan. Ennalta määrätyn elämänpolun muuttaminen voi olla kiinni yksittäisestä opettajasta tai opinto-ohjaajasta, ja tähän tehtävään vaaditaan tietoisuutta ja osaamista.

Aineistossa esiintyy voimakas toimijuuden eetos, jossa nuoren pitää itse päättää, mihin kouluun ja ammattiin hän hakeutuu. Tämä puhetapa toimijuudesta kuvastaa yhteiskunnan arvoja, joissa korostuu nuoren itsenäisen päätöksenteon vastuu. Toisaalta haastatteluissa tiedostetaan, että nuori tarvitsee apua ja tukea päätöksensä. Haastateltavat yhtäältä tiedostavat, että valinta on sidottu nuoren perhetaustaan, mutta toisaalta toimijuuden arvostaminen estää heitä puuttumasta nuoren valintaan.

Nuori tarvitsee tietoa ja tukea peruskoulun jälkeisiin koulutusvalintoihin. Yleiskuva on, että koulu tiedottaa eri vaihtoehtoista ja vanhemmat antavat nuoren tehdä oman päätöksensä tietyissä määrätyissä rajoissa. Jos nuoren koulutusvalinta asettuu ristiriitaan vanhempien odotusten kanssa, vanhemmat kokevat nuoren tarvitsevan lisää tukea ja tietoa. Mikäli nuori tulee taustasta, jossa on ylisukupolvista huono-osaisuutta tai nuori ei saa tarvitsemansa apua tai tukea perheestä, haastatellut koulun ammatillaiset viittaavat tilastoihin tukeutuen ennalta määrättyihin koulutuspolkuihin, joihin heidän ei ole helppo puuttua. Samalla, nuoren tekemää koulutusvalintaa ei kuulu kyseenalaistaa ja vastuu valinnasta jää nuorelle, tai on kiinni yksittäisen ammatillaisen halukkuudesta ja kyvykkyydestä ohjata nuorta. Nuoren toimijuuden eetoksen asettama vastuu luo paineita osalle nuoria: jos nuori ei saa tarpeeksi tietoa ja tukea, hän jää usein yksin koulutusvalintojensa kanssa. Ihmissuhteet nuoren ympärillä vaikuttavat nuoren refleksiiviseen toimijuuteen, ja voidaan tällä tavoin luonnehtia yhteiskuntaluokan tuottajana ja ylläpitäjänä.

Jos halutaan vaikuttaa eriarvoistaviin yhteiskuntaluokka-asetelmiin ja eriarvoistumiseen koulutuksessa, on hyvä huomata, että habitus ei ole staattinen tila, vaan muokkautuu nuoren elämän aikana. Perhe, koulu, näkyvät ja näkymättömät tukiverkostot vaikuttavat habitukseen. Koska habitus muuttuu ja muokkautuu myös koulussa ja koulutuksessa, on tärkeää painottaa koulun ja koulun ammatilaisten roolia. Jos koulu ja koulun ammatillaiset ohjaavat nuoria tiedostamatta tai tiedostaen siihen koulutussuuntaan, mikä tuntuu tai vaikuttaa tilanteisesti sopivalta nuorelle, tai jos nuori jätetään yksin tekemään koulutusvalintansa, tämä on vain illuusio vapaasta valinnasta. Kaikilla nuorilla ei välttämättä ole riittävästi taitoa tai tietoa hakea mihinkään muualle kuin hänelle soveltuvaksi kuvattuun koulutuspaikkaan. Nuoren kyky refleksiiviseen ajatteluun kehittyy kokemusten ja keskustelujen yhteydessä (Archer 2003, 2007), ja jos nuori jää yksin valintansa kanssa, hänen refleksiivistä toimijuuttaan ei vahvisteta. Keskustelemalla nuoren refleksiivistä ajattelua voidaan harjoittaa, ja nuorta voidaan auttaa käsittelemään eri vaihtoehtoja.

Tietoinen päätös kouluvalinnasta ei välttämättä synny ilman keskusteluapua ja kokemuksia. Aikuisten on tärkeää tukea nuoren omaa reflektointia tarjoamalla vaihtoehtoja, kokemuksia ja keskusteluapua, varsinkin koulun ammattilaisten taholta niille nuorille, jotka eivät saa tukea toisen asteen koulutusvalintoihinsa lähipiiristään.

Lähteet

- Aaltio, E. & Isokuortti, N. 2019. Systeemisen lastensuojelun toimintamallin ydinelementit: Kuvasi asiakastason ydinelementeistä, tavoitteista ja toimintamekanismeista. Työpaperi 33. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Aaltonen, S. 2016. 'My mother thought upper secondary school was ok, but then my sibling said no' - young people's perceptions of parents' and siblings' involvement in their future choices. *Sociological Research Online* 21 (1) 5. <https://doi.org/10.5153/sro.3850>
- Archer, M. 2003. *Structure, agency and the internal conversation*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Archer, M. 2007. *Making our way through the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, U. 1992. *Risk society - towards a new modernity*. London: Sage.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. 2001. *Individualization: Institutionalized individualism and its consequences*, London: Sage.
- Bernelius, V. H. & Vaattovaara, M. K. 2016. Choice and segregation in the "most egalitarian" schools: Cumulative decline in the urban schools and neighbourhoods of Helsinki, Finland. *Urban Studies* 53 (15), 3155–3171. <https://doi.org/10.1177/0042098015621441>
- Bourdieu, P. 1984. *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Harvard, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. C. 1977. *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- Bowles, S. & Gintis, H. 1976. *Schooling in capitalist America*. New York, NY: Basic Books.
- Broady, D. 2007. Den dolda läroplanen 127 (3). Göteborg: Krut.
- du Bois-Reymond, M. 2009. Models of navigation and life management. Teoksessa A. Furlong (toim.) *Handbook of youth and young adulthood. New perspectives and agendas*, London, UK: Routledge, 31–38.
- Brunila, K., Kurki, T., Lahelma, E., Lehtonen, J., Mietola, R. & Palmu, T. 2011. Multiple transitions: Educational policies and young people's post-compulsory choices. *Scandinavian Journal of Educational Research* 55 (3), 307–324. <https://doi.org/10.1080/00313831.2011.576880>
- Erola, J. (toim.) 2010. *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Fairclough, N. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Fairclough, N. L. 2010. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London, UK: Routledge.
- Freire, P. 2000. *Pedagogy of the oppressed*. New York, NY: Continuum International Publishing Group.
- Furlong, A. 2009. Revisiting transitional metaphors: reproducing social inequalities under the conditions of late modernity. *Journal of Education and Work* 22 (5), 343–353. <https://doi.org/10.1080/13639080903453979>
- Gee, J. P. 2011. *How to do discourse analysis: A toolkit*. New York, NY: Routledge.
- Haapala, L. 2016. *Joustava työ, epävarma elämä*. Helsinki: Like.

- Harris, A. L. & Robinson, K. 2016. A new framework for understanding parental involvement: Setting the stage for academic success. *Rsf, The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences* 2 (5), 186–201. <https://doi.org/10.7758/RSF.2016.2.5.09>
- Jackson, P. W. 1968. *Life in classrooms*. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. 2016. *Diskurssianalyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Järvinen, K. & Kolbe, L. 2007. *Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa. Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Korhonen, A.-R. 2009. *Paskaduunista barrikadille: Prekariaatin julistus*. Into-pamfletti. Helsinki: Like.
- Käyhkö, M. 2006. *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöistä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Lareau, A. 2002. Invisible inequality: Social class and childrearing in black families and white families. *American Sociological Review* 67 (5), 747–776. <https://doi.org/10.2307/3088916>
- Myrskylä, P. 2009. *Koulutus periytyy edelleen. Hyvinvointikatsaus 1*. Helsinki: Tilastokeskus
- Opetushallitus 2016. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. 4 painos*. Helsinki: Opetushallitus.
- Ouakrim-Soivio, N., Rautopuro, J. & Hilden, R. 2018. Shadows under the North Star - The inequality developing in Finnish school education. *Nordidactica: Journal of Humanities and Social Science Education* 3, 65–86.
- Reay, D. 1998. 'Always knowing' and 'never being sure': Familial and institutional habituses and higher education choice. *Journal of Education Policy* 13 (4), 519–529.
- Reay, D. & Ball, S. J. 1998. 'Making their minds up': Family dynamics of school choice. *British Educational Research Journal. Special: Families and Education* 24 (4), 431–448.
- Saari, J. 2015. *Koulutuksen valikoituvuus koulutuspolkujen nivelvaiheissa. Teoksessa J. Saari, L. Aarnio & M. Rytönen (toim.). Kolme näkökulmaa koulutuksen valikoituvuuteen. Nuorten koulutusvalinnat tilastojen ja kertomusten valossa, Vol. 51. Helsinki: Opiskelun ja koulutuksen tutkimussäätiö Otus, 11–78.*
- Salovaara, V. 2021. *Students' scope of action in the transition phase from basic education to upper secondary education in Finland. Väitöskirja. Helsingin yliopisto*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7078-31-0>
- Seppänen, P., Kalalahti, M., Rinne, R. & Simola, H. 2015. *Lohkoutuva peruskoulu. Perheiden kouluvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka. Kasvatusalan tutkimuksia 68. Suomen Kasvatustieteellinen Seura.*
- Skeggs, B. 2004. *Class, self, culture*. London: Routledge.
- Skeggs, B. 2010. *Class culture and morality: Legacies and logics in the space for identification*. Teoksessa M. Wetherell & C. Talpade Mohanty (toim). *The Sage Handbook of Identities*. London: Sage.
- Tolonen, T. (toim.) 2008. *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura 83*. Tampere: Vastapaino.
- Vanttaja, M. 2005. *Koulutuksesta ja työstä karsiutuneiden nuorten kotitaustan ja myöhempien elämänvaiheiden tarkastelua. Yhteiskuntapolitiikka 70 (4), 411–416.*

- Vauhkonen, T., Kallio, J., Kauppinen, T. M. & Erola, J. 2017. Intergenerational accumulation of social disadvantages across generations in young adulthood. *Research in Social Stratification and Mobility* 48, 42–52. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2017.02.001>
- Vettenranta, J., Välijärvi, J., Ahonen, A., Hautamäki, J., Hiltunen, J., Leino, K., Lähteinen, S., Nissinen, K., Nissinen, V., Puhakka, E., Rautopuro, J. & Vainikainen, M-P. 2016. Pisa 2015 ensituloksia. Huipulla pudotuksesta huolimatta. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 41. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Walther, A. & Plug, W. 2006. Transitions from school to work in Europe: Destandardization and policy trends. *New Directions for Child and Adolescent Development* 113, 77–90. <https://doi.org/10.1002/cd.170>
- Willis, P. 1981. *Learning to Labor: How working class kids get working class jobs*. New York, NY: Columbia University Press.